

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՏԻԳՐԱՆ ՈՈՒԲԵՆԻ ԵՓՐԵՄՅԱՆ

ՀՈՒԳՈ ԳՐՈՏԻՈՒՄ. ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԿԱՐԳԻ ՆՈՐ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑԻ ԶԵՎԱԿՈՐՈՒՄԸ
ԵՎՐՈՊԱՅՈՒՄ (17-ՐԴ ԴԱՐԻ ԿԵՍ - 19-ՐԴ ԴԱՐԻ ՍԿԻԶԲ)

Է.00.02 «Համաշխարհային պատմություն, միջազգային հարաբերություններ»
մասնագիտությամբ պատմական գիտությունների թեկնածուի
գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2017

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանում:

Գիտական ղեկավար՝

պ.գ.դ., պրոֆեսոր Ա. Ա. Ստեփանյան

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

պ.գ.դ. Գ. Ս. Խուդդինյան

պ.գ.թ., դոցենտ Ա. Ս. Գասպարյան

Առաջատար կազմակերպություն՝

Խաչատուր Աբովյանի անվան հայկական
պետական մանկավարժական համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2017 թ. հունիսի 2-ին, ժամը 14:00-ին, ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտում գործող ՀՀ ԲՈՀ-ի 006 «Համաշխարհային պատմություն, միջազգային հարաբերություններ» մասնագիտական խորհրդում (հասցե՝ 0019, ք. Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24/4):

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2017 թ. ապրիլի 28-ին:

Մասնագիտական խորհրդի
գիտական քարտուղար՝

պատմական գիտությունների թեկնածու,
Գ. Ա. Մարգարյան

ԱՅԵՆԱՆՈՒՄԻՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՑ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

ԹԵՄԱՅԻ ԱՐԴԻՎԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: Արդի աշխարհակարգի ձևավորումը մեկնարկել է հարյուրն 1648 թ. Վեստֆալյան պայմանագրերի, որով շահագրգիռ պետությունները կնքեցին ոչ թե հերթական խաղաղությունը, այլ մշակեցին համակեցության նորմերի և հարաբերությունների նոր հարացույց: Պատմական հեռանկարում Վեստֆալյան խաղաղությունը ուղենշեց Քրիստոնեական աշխարհից դեպի արդիական Եվրոպա անցումը: Այս անցումը տեսականացվեց հոլանդացի խոշոր մտածող Հուգո Գրոտիուսի (1583-1645 թթ.) կողմից, ով արդարացիորեն համարվում է արդի միջազգային իրավունքի և հարաբերությունների համակարգի ճարտարապետը և գաղափարախոսը: Հատկապես այժմեական և կարևոր է նաև Եվրոպայի միասնության հիմնախնդրին անդրադարձը: Հընթացս արդի պատմության Եվրոպայի միասնության գաղափարն անցել է զարգացման ուրույն ճանապարհ, ինչն արտահայտվել է զանազան նախագծերում:

Արևմտյան քրիստոնեական աշխարհի կառույցի ապամիասնականացման և երկու կենտրոնական հաստատությունների՝ պապականության ու կայսրության խարխլման պայմաններում Գրոտիուսը զարգացրեց եվրոպական աշխարհակարգի այլընտրանքային հարացույցը՝ ձևակերպելով **«ինքնիշխան ազգերի հանրույթ»** հոլացքը: Այն է՝ ինքնիշխան պետությունները միմյանց հարաբերություններում կապակցված են ընդհանուր համակեցական նորմերով և կազմում են մեկ միասնություն: Ըստ այդմ, մի կողմից պետությունները համարվում էին ինքնիշխան և ենթակա չէին կենտրոնական վերպետական իշխանության: Մյուս կողմից նրանք դուրս էին բերվում «բնական վիճակից»՝ մաս կազմելով **«մարդկության մեծ համայնքին»** (magna communitas humani generis): Այս կերպ առանց կենտրոնական հաստատությունների պետությունները, ժողովուրդներն ու նրանց կառավարությունները կարող էին միասին կազմել **«հասարակություն առանց կառավարության»**: Մեր դիտարկմամբ Գրոտիուսն իր «ազգերի հասարակություն» հոլացքի շրջանակներում նկատի ուներ առաջին հերթին Եվրոպան և նրա միավորման հեռանկարները: Վերջին գրեթե չորս հարյուրամյակների ընթացքում ունենալով իրենց տարբեր դրսևորումները և ենթարկվելով կերպափոխությունների, Գրոտիուսյան տեսական մշակումները շարունակում են բնութագրական լինել ժամանակակից աշխարհակարգի համար:

Վեստֆալյան պայմանագրերով ձևավորված արդի աշխարհակարգը մի քանի կերպափոխություններ է ապրել, որոնցից յուրաքանչյուրը խոշոր ռազմական կամ սոցիալական ցնցումների հետևանք էր: Այդպիսի խոշոր ցնցում էր Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը և նապոլեոնյան պատերազմները: Իբրև համաշխարհային պատմության ամենավառ դերակատարներից Ն. Բոնապարտը (1769-1821 թթ.) գրավել է բազմաթիվ հետազոտողների ուշադրությունը: Հետազոտությունների մի մեծ հատված վերաբերվում է նապոլեոնյան պատերազմներին և նվաճումներին: Մեկ այլ նշանակալի հատված նվիրված է նրա անձին. ռազմական-քաղաքական գործիչ և կայսր: Այդուհանդերձ քիչ ուշադրություն է դարձված, մեր կարծիքով, ժամանակաշրջանի ամենաառանցքային խնդիրներից մեկի՝ Եվրոպայի միասնականացման նապոլեոնյան քաղաքականությանը և եվրոպական միության մասին Նապոլեոնի ըմբռնումներին: Համեմատաբար նվազ ուշադրության է արժանացել նաև նապոլեոնյան ժամանակաշրջանի մեկ այլ կենտրոնական խնդիր՝ Ֆրանսիական հեղափոխության արտահանման միջոցով Եվրոպայի ընդհանուր կերպափոխության, հասարակական նորացման և արդիականացման հարցը: Հանգամանք, որը մեր համոզմամբ անհրաժեշտ էր Եվրոպայի միասնականացման և եվրոպական ազգերի ընտանիքի գաղափարների ձևավորման տեսանկյունից: Նապոլեոնյան ժամանակաշրջանում էր, որ Ֆրանսիական հեղափոխությունից ծնված նոր քաղաքական հանրույթը փորձեց տարածել առաջնթացի և

քաղաքակրթության մասին իր իդեալները եվրոպական աշխարհամասի տարբեր հատվածներում: Նապոլեոնի բարեփոխումները եվրոպական մասշտաբով դարձան արդիության խոշորագույն խթանը: Այլորեն՝ Նապոլեոնյան ժամանակաշրջանը Եվրոպայում նշանավորեց անցումը հին կարգերից արդիություն: Քաղաքական փոփոխությունները և նոր հարացույցի վարչական արդիականացումը «ֆրանսիական ուղիով» Եվրոպայի կերպափոխության նախադրյալներից էր: Ֆրանսիացիների կայսրը ձգտում էր ստեղծել Ֆրանսիայի պատկերով նորացված և ֆրանսիացիների գերիշխանության շրջանակներում միասնականացած Եվրոպա: Եվրոպական տարբեր երկրներում հաստատված նապոլեոնյան վարչախմբերի խնդիրն էր համոզել իրենց կառավարման տակ հայտնված ժողովուրդներին միասնականացման և ընդօրինակելի ասոցիացիայի օգուտներն ու առավելությունները ֆրանսիական հարացույցի գերազանցության ցուցադրմամբ: Այս գործընթացը բացառությամբ առանձին երկրների (Իսպանիա, Պորտուգալիա և Նեապոլ) հիմնականում խաղաղ էր ընթանում՝ կախված ժողովուրդների ակտիվ փոխգործակցության կամ համագործակցության աստիճանից: Ավելին, Նապոլեոնյան ժամանակաշրջանը Եվրոպայում կարևորագույն նշանակություն ունեցավ նաև ազգերի ինքնորոշման իրավունքի գաղափարական ձևանաչման տեսանկյունից: Ըստ այդմ, փորձ է կատարվում հստակ համադրությամբ մեկտեղել ֆրանսիացիների գերիշխանության և ֆրանսիական հարացույցի կիրարկման փորձառությունները ողջ Եվրոպայում:

Ներկա աշխատանքում փորձ է արվել ուրվագծել ազգերի ինքնորոշման և եվրոպական աշխարհակարգի հարացույցների պատմությունը Վեստֆալյան պայմանագրերից ընդհուպ Հելսինկիի եզրափակիչ ակտը: Տեսական հիմք ենք ընդունել աշխարհակարգի վերաբերյալ Գրոտիուսի հղացքները, որոնք հանդես եկան իբրև նոր աշխարհակարգի հարացույց: Մեր մեկնակետը **պատմական կարգ** (historical order) հասկացությունն է, որը պարառում է ինչպես ներհասարակական, այնպես էլ միջհասարակական հարաբերությունների համալիրը:

ԱՆԵՆԱԽՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ: Ատենախոսության ժամանակագրական շրջանակն ընդգրկում է երեք տարբեր պատմական հարթություններ: Նախ քննության ենք առել միջնադարյան Եվրոպայի *պատմական կարգից* անցումը արդի ինքնիշխան պետությունների Վեստֆալյան համակարգին: Ապա ուսումնասիրել ենք եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույցի հիմնական միտումները և դրանց կատեցումը Վիեննայի եզրափակիչ կարգավորումներով: Այնուհետև համակողմանիորեն ուսումնասիրել և վեր ենք լուծել Գրոտիուսի տեսությունը Եվրոպայի արդի պատմության համատեքստում: 20-րդ դարում եվրոպական *պատմական կարգի* համաշխարհայնացմանը և հետագա կերպափոխումներին անդրադարձել ենք գիտաթեման ամբողջացնելու նպատակով:

ՀԵՏԱԳՈՏՈՒԹՅԱՆ ԱՄՈՐԿԱՆ: Ըստ նշված շրջափուլերի՝ որոշարկվել է հետազոտության առարկան, որի շրջանակներում ուսումնասիրվել են նոր ձևավորվող աշխարհակարգի հիմնարար սկզբունքներն ու հարացույցերը, որոնց հիմքով համակողմանիորեն լուսաբանվել են Գրոտիուսի տեսության շրջանակները:

ՀԵՏԱԳՈՏՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿՆ ՈՒ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ: Ատենախոսության նպատակն է՝ *ինքնիշխան ազգերի հասարակության* Գրոտիուսյան հղացքի համակարգային կիրարկման Վեստֆալյան, Նապոլեոնյան և Վիեննայի փորձի համալիր վերլուծությամբ ուսումնասիրել Եվրոպայի միասնականացման տեսլականները, ներկայացնել ազգային ինքնիշխանության և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ձևավորումը և զարգացումը: Ըստ այդմ՝ աշխատանքում առաջ են քաշվել հետևյալ խնդիրները.

- դիտարկել ինքնիշխանության փոխանցման գործընթացը վերագրային հաստատություններից՝ պապականությունից և կայսրությունից, դեպի ներքև և անդրագրային ֆեոդալական ու քաղաքացիական միավորներից դեպի վերև՝ պետություններին,
- ներկայացնել Եվրոպայում իրավահավասար և ինքնիշխան պետությունների համագոյակցության Վեստֆալյան համալսարգը,
- ուսումնասիրել *քաղաքական համայնքների ինքնորոշման իրավունքի* ճանաչման ակտերը Վեստֆալյան խաղաղությանը ու դրանց պատմական նշանակությունը,
- վերլուծել և մեկնաբանել *Եվրոպական հավասարակշռության* հղացքը և *պետությունների ինքնորոշման իրավունքը* (ըստ Ուտրեխտյան խաղաղության),
- համեմատականորեն վերլուծել *բացարձակապետության* և *ազգ-պետության* ձևավորման հիմնական փուլերը լուսավորական մտքի համատեքստում,
- գնահատել Հուգո Գրոտիուսի գաղափարների ազդեցությունը լուսավորության դարաշրջանի մտածողների վրա,
- գնահատել Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության և Նապոլեոնի դերը *ազգերի ինքնորոշման իրավունքի* և ազգային ինքնիշխանության գաղափարների տարածման ու ամրապնդման գործում,
- վեր հանել և ուսումնասիրել *Եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույցը* և *Եվրոպայի միասնականացման Նապոլեոնի տեսլականը*,
- համակողմանիորեն հետազոտել *միջազգային հանրության* կամ *ինքնիշխան ազգերի հանրույթի* և Եվրոպայի միության մասին Գրոտիուսի գաղափարները,
- ցույց տալ, որ *ազգերի ինքնորոշման իրավունքի* գաղափարն առկա էր Գրոտիուսի մոտ և ուրվագծել ու մեկնաբանել ինքնորոշման իրավունքի ձևավորման պատմությունը մինչև 1975 թ. Հելսինկիի եզրափակիչ ակտ:

Առանձին ուշադրություն է հատկացվել Հուգո Գրոտիուսի տեսական մտքին և նոր աշխարհակարգի հղացքին: Այնուհետև, մտածողի առաջադրած հղացքների, մեթոդների, հայեցակարգերի ու հարացույցերի կիրարկմամբ նոր լուսի ներքո ենք ներկայացրել *ազգերի* կամ *կազմակերպված քաղաքական համայնքների* ինքնիշխանության և ինքնորոշման հիմնախնդիրը: *ժողովուրդների ինքնորոշման իրավունքը* գործածական է Արցախյան հակամարտության կապակցությամբ: Մեր դիտարկմամբ՝ Արցախյան հիմնահարցը ոչ միայն միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության, այլև համաաշխարհային պատմության հարց է: Թերևս սա ուսումնասիրման միանգամայն այլ առարկա է և դուրս է սույն աշխատանքի նպատակային շրջանակներից:

ԱՏԵՆԱՆՍՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈՂԱԿԱՆ ՀԻՄՔԸ: Ատենախոսությունը գրվել է պատմաքննական և պատմահամադրական վերլուծության մեթոդների կիրառմամբ՝ դրանց հաղորդելով մեկնաբանական բնույթ: Պատմաքննական մեթոդի դիտանկյունից ներկայացվում են խնդրո առարկայի վերաբերյալ գոյություն ունեցող հարացույցերը և հայեցակարգերը որպես տեսական նշանակություն ունեցող գիտախնդիրներ: Այս ամենը մեզ թույլ է տվել տրամաբանական քննության ենթարկել աշխարհակարգի հիմնական հաստատությունների, հիմնարար սկզբունքների, հղացքների և տեսական ավանդույթների ձևավորման ու կիրարկման գործընթացը, ինչպես նաև արդի պատմության հոլովույթում համակողմանի քննության ենթարկել աշխարհակարգի վերաբերյալ Հուգո Գրոտիուսի և 16-19-րդ դարերի Եվրոպացի այլ մտածողների հիմնարար հղացքներն ու տեսական ավանդույթները: Իսկ գիտահամադրական մեթոդի կիրառմամբ հնարավոր է դառնում ի մի բերել գիտաթեմայի պատմական մեկնաբանության ընդհանրական սկզբունքներն ու արդյունքները:

Աշխատանքի ընթացքում կարևորվել է նաև միջգիտակարգային մոտեցումը, որի արդյունքում մի շարք երևույթներ դիտարկվել են նաև միջազգային հարաբերությունների, աշխարհաքաղաքականության, քաղաքագիտության, քաղաքական տնտեսագիտության, իմաստասիրության, ընկերաբանության և միջազգային իրավունքի հարթություններում: Արդյունքում միջազգային հարաբերությունները դիտարկում ենք իբրև համաշխարհային պատմության կայացման արդյունական միջավայր:

ԱՏԵՆԱՍՈՒԹՅԱՆ ԿԻՐԱՌԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ: Ստացված հետազոտական արդյունքները կարող են օգտագործվել ինչպես պատմության և պատմության տեսության, այնպես էլ իմաստասիրության, դիվանագիտության, միջազգային հարաբերությունների և աշխարհաքաղաքականության բնագավառներում: Դրանք կարող են օգտագործվել բուհական ընդհանուր և մասնագիտական դասընթացների պատրաստման համար:

ԱՏԵՆԱՍՈՒԹՅԱՆ ՓՈՐՉԱՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆԸ: Ատենախոսության թեման հաստատվել է ԵՊՀ Պատմության ֆակուլտետի խորհրդում: Ատենախոսությունը քննարկվել և պաշտպանության է երաշխավորվել ԵՊՀ Համաշխարհային պատմության ամբիոնի կողմից: Ատենախոսության հիմնադրույթները հրապարակվել են հեղինակի թվով յոթ գիտական հոդվածներում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾԱԾ ՍԿԶՔՆԱԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ԵՎ ԳՐԱՎՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՎԱՍՏՈՑ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ: Ատենախոսությունը գրված է հայերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն և ռուսերեն լեզուներով հրապարակված տարաբնույթ սկզբնաղբյուրների և գիտական հետազոտությունների հիման վրա: Ներկա ատենախոսության համար առանցքային **սկզբնաղբյուրների** շարքում առաջին հերթին հարկ է առանձնացնել Հուգո Գրոտիուսի աշխատությունները: Հեղինակի հիմնարար աշխատությունը՝ «Պատերազմի և խաղաղության իրավունքը» (*De Jure Belli ac Pacis*, 1625)¹, հրատարակվել է 1625 թ. Փարիզում: Գրքի հրատարակումը ազգերի իրավունքի և գաղափարների համաշխարհային պատմության մեջ նշանավորեց նոր դարաշրջան՝ ստեղծելով համընդհանրական սկզբունքների համակարգ և ուրվագծելով ինքնիշխան տիրակալների ու ազգերի խաղաղ համակեցության և ընդհանուր համաձայնության ուղիները: «Պատերազմի և խաղաղության իրավունքը» գրվեց Երեսնամյա պատերազմի ընթացքում, երբ «Քրիստոնեական աշխարհի» ապամիասնականացումն այլևս իրողություն էր և չկար վերազգային իշխանություն: Գրոտիուսը էլքը տեսավ համակեցության ընդհանուր սկզբունքների շուրջ փոխգիշման մեջ: Համաեվրոպական պատերազմի և ընդհանուր ավերման պայմաններում Գրոտիուսը նկատեց, որ Եվրոպան շարունակում է պահպանել մեկ ընդհանուր կապ, իր նախկին միության հետքը՝ «մարդկային միտքը»:

Սույն ատենախոսության համար իբրև սկզբնաղբյուր Գրոտիուսի աշխատություններից առանձնակի արժեք ունի նաև «Ազատ ծով» (*Mare Liberum*, 1608)² տրամախոսությունը: «Ազատ ծով» աշխատությունը դարձավ Գրոտիուսի կողմից առաջին համակարգված տրակտատը ազգերի իրավունքի վերաբերյալ:

¹ **Grotius H.** (1625), *The Rights of War and Peace, Including The Law of Nature and of Nations*. Translated from the original Latin of Grotius with notes and illustrations by A. C. Campbell, with an introduction by David J. Hill, Adamant Media Corporation, Elibron Classics, 2005 (This Elibron Classics Replica Edition is an unabridged facsimile of the edition - Washington & London: M. Walter Dunne, 1901).

² **Grotius H.** (1608), *The Freedom of the Seas or the Right Which Belongs to the Dutch to Take Part in the East Indian Trade*. Translated with A Revision of the Latin Text of 1688 by Ralph Van Deman Magoffin, Edited with an Introductory Note by James Brown Scott. New York: Oxford University Press, 1916 (This is version 1.0 of the Frelock Book Series edition, Oslo: 2008). **Grotius H.**, *Commentary on the Law of Prize and Booty*. Edited and with an Introduction by Martine Julia van Ittersum (The text of this edition is a reprint of the translation of *De Jure Praedae* by Gwladys L. Williams originally published by the Carnegie Endowment for International Peace: Oxford: Clarendon Press, 1950). Indianapolis: Liberty Fund, Inc., 2006.

Պետական և ազգային ինքնիշխանության, հարատև խաղաղության, ազգերի համագործակցության, եվրոպայի միասնականացման, ազգերի ինքնորոշման և ժողովրդավարական խաղաղության հղացքների ուսումնասիրման գործում կարևոր սկզբնաղբյուրներ են 16-19-րդ դարերի եվրոպական հեղինակների՝ Նիկոլո Մաքիավելիի, Ուիլիամ Փենի, Ջոն Լոկի, Շառլ Մոնտեսքյուի, Ժան Ժակ Ռուսսոյի, Իմմանուիլ Կանտի, Էդմոնդ Բուրքի և Ջուզեպպե Մաձինիի աշխատությունները³։

Օգտագործված սկզբնաղբյուրների հաջորդ արժեքավոր խումբն են կազմում միջազգային համակարգաստեղծ պայմանագրերի տեքստերը։ Այդպիսիք են Վեստֆալյան խաղաղության պայմանագրերը, Ուտրեխտյան խաղաղության պայմանագրերը, Վիեննայի վեհաժողովի եզրափակիչ ակտը, Ազգերի լիգայի և Միավորված ազգերի կազմակերպության կանոնադրությունները, Հելսինկիի եզրափակիչ ակտը⁴։ Բացի այդ իբրև սկզբնաղբյուրներ կարևոր նշանակություն ունեն առանձին դարակազմիկ հռչակագրեր (1776 թ. «ԱՄՆ-ի անկախության հռչակագիր», 1789 թ. ֆրանսիական «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագիր»)՝⁵ ինչպես նաև պետական այրերի (կարդինալ Ռիշելիե, Ն. Բոնապարտ, Վ. Վիլսոն) գրույթներ, հրամանագրեր և ելույթներ⁶։

³ **Machiavelli N.** (1513), *The Prince*. Translated with an introduction by Harvey C. Mansfield. 2nd ed. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1998. **Penn W.** (1693), *An Essay Towards the Present and Future Peace of Europe*. Washington: The American peace society, 1912. **Locke J.**, *Two Treatises of Government*. Edited by Thomas Hollis. London: A. Millar et al., 1764. **Montesquieu Ch. S.** (1748), *The Spirit of Laws*. Translated by Thomas Nugent (1752). Kitchener: Batoche Books, 2001. **Rousseau J. J.** (1762), *On the Social Contract*. Translated by G. D. H. Cole. New York: Dover Publications, 2003. **Rousseau J. J.**, *Extrait du Projet de Paix perpétuelle de Monsieur l'Abbé de Saint-Pierre*. Geneva, 1761. **Kant I.** (1795), *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History*. Edited and with an introduction by Pauline Kleingeld; translated by David L. Colclasure. New Haven and London: Yale University Press, 2006. **Burke E.**, *Select Works of Edmund Burke: a new imprint of the Payne edition*. Foreword and biographical note by Francis Canavan, Vols. 1- 3 originally published: Oxford: Clarendon Press, 1874-1878. This edition is published - Indianapolis: Liberty Fund, Inc., 1999. **Mazzini G.**, *A Cosmopolitanism of Nations: Giuseppe Mazzini's Writings on Democracy, Nation Building, and International Relations (1805-1872)*. Edited and with an introduction by S. Recchia and N. Urbinati; translations by S. Recchia. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2009.

⁴ **Treaty of Westphalia: Peace Treaty between the Holy Roman Emperor and the King of France and their respective Allies**. Yale Law School, Lillian Goldman Law Library, the Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. URL: http://avalon.law.yale.edu/17th_century/westphal.asp (28.05.2015). **A Collection of Treaties between Great Britain and Other Powers**. Edited by Chalmers G., London: J. Stockdale, 1790. **The Great European Treaties of the Nineteenth Century**. Edited by Oakes A. and Mowat R. B., With An Introduction by H. Erle Richards. Oxford: The Clarendon Press, 1930. **The Covenant of the League of Nations (Including Amendments adopted to December, 1924)**. Yale Law School, Lillian Goldman Law Library, The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. URL: http://avalon.law.yale.edu/20th_century/leagcov.asp (08.01.2016). **Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice**. San Francisco, 1945. **Եվրոպայում անվտանգության և համագործակցության խորհրդաժողով. Եզրափակիչ ակտ, Հելսինկի 1975**: Հայերեն թարգմանության նույնականությունը հաստատվել է ՀՀ ԱԳՄ կողմից: Երևան: ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարություն, 2005:

⁵ **The Text of the Declaration of Independence**, Philadelphia: July 4, 1776. A Century of Lawmaking for a New Nation: U.S. Congressional Documents and Debates, 1774 - 1875, Journals of the Continental Congress, Volume 5, pp. 510-515. **Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789**. Conseil Constitutionnel de la République Française, Site officiel URL: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/la-constitution-du-4-octobre-1958/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789.5076.html> (02.03.2016).

⁶ **Richelieu**, Political Testament (extracts from Louis Andre's edition, Paris, 1947). In *The Thirty Years' War: Problems of Motive, Extent, and Effect*. Problems in European Civilization, Edited with an Introduction by Theodore K. Rabb, Harvard University. Boston: D. C. Heath & Company, 1964, pp. 76-80. **Acte de médiation fait par le Premier Consul de la République française, entre les partis qui divisent la Suisse**. Paris, 19 février 1803, 112 p. **Acte additonnel aux Constitutions de l'Empire du 22 avril 1815**. Conseil Constitutionnel de la République Française, Site officiel URL: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/english/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/acte-additonnel-aux-constitutions-de-l-empire-du-22-avril-1815.5103.html> (20.19.2015). **Décret - 11283. Camp impérial de Berlin, 21 novembre 1806**. Correspondance de Napoléon Ier. Tome 13 / publiée par ordre de l'Empereur Napoléon III. Paris: H. Plon et J. Dumaine, 1863, pp. 555-557. **Wilson W.**, Address of the President of the United States Delivered at a Joint Session of the Two Houses of Congress, April 2, 1917. Washington: Government Printing Office, 1917. **Wilson W.**, Address of the President of the United States Delivered at a Joint Session of the Two Houses of Congress, January 8, 1918. Washington: Government Printing Office, 1918.

Ուսումնասիրվող հիմնախնդրի վերաբերյալ օգտագործված նյութերի մյուս մասը **գիտական հետազոտություններն են՝** ինչպես գիտախնդրի հիմնական, այնպես էլ նրա առանձին կողմերին վերաբերվող: Հուզո Գրոտիուսի իրավաբանական և տեսաիրավական մտքի ուսումնասիրության համար առանձնակի կարևորություն ունեն **Հեղի Բուլի և Մարտին Ուայթի** աշխատությունները⁷: Հեղի Բուլը համակարգային մեկնաբանության է ենթարկում Գրոտիուսի գաղափարները, միջազգային հանրության և աշխարհակարգի հիմնախնդիրներն ու հաստատությունները: Գրոտիուսի գործունեության, քաղաքական իմաստասիրության և տեսաիրավական մտքի ուսումնասիրության տեսանկյունից կարևոր տեղ ունեն նաև **Ջեֆրի Ռենեի, Ռիչարդ Թաքի, Համիլթոն Կրիլանդ Կրոստերի, Էրիկ Ուիլսոնի, Ջեյմս Ջոնսոնի, Բիթ Ջենի, Էդվարդ Քինի և Ալեքսանդր Կենտի** ուսումնասիրությունները⁸:

Երեսնամյա պատերազմի սկիզբը, ընթացքն ու ավարտը համակողմանիորեն ներկայացված է **Ջեֆֆրի Փարկերի** կողմից խմբագրված աշխատությունում, որը գրվել է եվրոպական տարբեր երկրներ ներկայացնող տվյալ ժամանակաշրջանի պատմության առաջատար մի խումբ մասնագետների ջանքերով⁹: Երեսնամյա պատերազմի թեմայի առունով հարկ է առանձնացնել նաև **Ռիչարդ Բաննի և Ջերիմի Բլեթի** աշխատությունները, ինչպես նաև **Օլաֆ Աբբախի և Փիթր Շոյդերի** խմբագրած 17-րդ դարի Եվրոպայում պատերազմի, պետության և միջազգային իրավունքի վերաբերյալ հետազոտությունների ժողովածուն¹⁰:

Եվրոպայում բացարձակապետությունների առաջացման վերաբերյալ առանցքային ուսումնասիրություն է Փերրի Անդերսոնի աշխատությունը¹¹: Կեստֆայյան խաղաղության և Ֆրանսիական հեղափոխության միջև ընկած ժամանակաշրջանի Եվրոպայի ընդհանուր պատմությունը համակողմանիորեն ներկայացված է **Ջեֆֆրի Թրեժորի** ծավալուն աշխատության մեջ¹²: Այստեղ հեղինակը համակարգված ներկայացնում է արդի Եվրոպայի ձևավորման ընթացքը հատուկ ուշադրություն դարձնելով այնպիսի կարևոր հիմնախնդիրների ինչպիսիք են վաղ կապիտալիզմը, վաղ արդյունաբերական հեղափոխությունը,

⁷ **Bull H.** (1977), *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, 3rd edition (New York: PALGRAVE, 2002). **Wight M.**, *International Theory: the Three Traditions*. Ed. by Gabriele Wight and Brian Porter. Leicester: Leicester University Press, 1994. **Bull H., Kingsbury B., Roberts A.** (eds), *Hugo Grotius and International Relations*. Oxford: Oxford University Press, 1992. **Wight M.**, *Four Seminal Thinkers in International Theory: Machiavelli, Grotius, Kant, and Mazzini*. Edited by Gabriele Wight and Brian Porter; Foreword by Sir Michael Howard, C.H. Introduction by David S. Yost. Oxford and New York: Oxford University Press, 2005.

⁸ **Jeffery R.**, *Hugo Grotius in International Thought*. New York: Palgrave Macmillan, 2006. **Tuck R.**, *The Rights of War and Peace: Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*. Oxford and New York: Oxford University Press, 2002. **Tuck R.**, *Natural Rights Theories: Their Origin and Development*. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1981. **Vreeland H. Jr.**, *Hugo Grotius, Diplomatist*. *The American Journal of International Law*, Vol. 11, No. 3 (American Society of International Law, Jul., 1917). **Wilson E.**, *Mare Liberum and Opinio Juris: A Grotian Reading of the North Sea Continental Shelf Cases*. *Monash University Law Review* (Vol. 28, No 2, 2002). **Johnson J. T.**, "Grotius and His Impact: The Westphalian Settlement, the Idea of the "law of Nations," and the Emergence of the Territorial Idea of Sovereignty". *Sovereignty: Moral and Historical Perspectives*. Washington: Georgetown University Press, 2014. **Jahn B.** (ed.), *Classical Theory in International Relations*, Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 2006. **Keene Ed.**, *Beyond the Anarchical Society: Grotius, Colonialism and Order in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. **Wendt A.**, *Social Theory of International Politics*. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1999.

⁹ **Parker G.** (ed.), *The Thirty Years' War*, Second edition. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2006.

¹⁰ **Bonney R.**, *The Thirty Years' War 1618-1648*. Oxford: Osprey Publishing, 2002. **Black J.** (ed.), *War in the Early Modern World 1450-1815*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis, 2005. **Asbach O. and Schröder P.** (ed.), *War, the State, and International Law in Seventeenth-Century Europe*. Farnham, Burlington: Ashgate Publishing, 2010.

¹¹ **Anderson P. R.**, *Lineages of the Absolutist State*. London and New York: Verso, 1979.

¹² **Treasure G.**, *The Making of Modern Europe, 1648-1780*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003.

անդրժողովյան առևտուրը, նոր գաղափարները, գիտությունը և տեխնոլոգիաները, իշխանության հիմնախնդիրներն ու բացարձակապետությունը, պատերազմները և դիվանագիտությունը: Վաղ արդի դարաշրջանի Եվրոպայում կատարվող խորքային տնտեսական և ընկերային փոփոխությունների, արդի կապիտալիզմի ձևավորման չժողոված ու չհամակարգվող գործընթացի վրա բողոքական բարոյագիտության ազդեցության, ինչպես նաև իշխանության և քաղաքական համակարգերի օրինականության տեսակների վերաբերյալ առանցքային նշանակություն ունեն Մաքս Վեբերի աշխատությունները¹³:

Վեստֆալյան համակարգի տեսական և համակարգային հիմնախնդիրների տեսանկյունից կարևորում ենք Ջեյմսի Լարկինսի աշխատությունը¹⁴: Տեսականացնելով Վեստֆալյան համակարգի բաղադրիչ «տարածքային սահմանագծված պետություն» հղացքը՝ հեղինակն առանձնացնում է երեք հիմնախնդիրներ՝ հասարակական-քաղաքական խոսույթ, մշակույթ և պատմություն: Լարկինսը վերլուծում է միջնադարյան եվրոպական աշխարհակարգի՝ Քրիստոնեական աշխարհի աստիճանակարգային բնույթը՝ Ռեֆորմացիան ներկայացնելով որպես հակահիերարքիկ գործընթաց: Վեստֆալյան և Վիեննայի խորհրդաժողովների միջև ընկած ժամանակաշրջանում մեծ տերությունների վերելքի, նրանց քաղաքականության ու դերի վերաբերյալ կարևորում ենք Դերեք Սըլվեսի և Հեմիշ Աքթի հետազոտությունը¹⁵: 1500-2000 թթ. շուրջ 500-ամյա ժամանակահատվածի ռազմական հակամարտությունների և տնտեսական փոփոխությունների համաաշխարհային պատմության, ինչպես նաև մեծ տերությունների վերելքի և անկման հարցերի վերաբերյալ առանցքային ուսումնասիրություն է Փոլ Քենեդիի հիմնարար աշխատությունը¹⁶:

Միջկրթանքային և միջհարացույցային համընկնումը Վեստֆալյան խաղաղության նշանակության շուրջ պատմական լեգիտիմություն է հաղորդում Վեստֆալյան համակարգի վերաբերյալ լայնորեն ընդունված պատումին: Այդուհանդերձ, ուսումնասիրվող թեմայի վերաբերյալ համակողմանի աշխարհայացի ձևավորման տեսանկյունից կարևորում ենք քննադատական տեսությունները: Վեստֆալյան համակարգի վերաբերյալ քննադատական ուսումնասիրություններից հատկապես առանձնանում է բրիտանացի տեսաբան Բեննո Թեշքեի աշխատությունը՝ 17-18-րդ դարերում եվրոպական աշխարհակարգի հիմնարար սոցիալ-քաղաքական և աշխարհաքաղաքական կերպափոխությունների վերաբերյալ¹⁷: Հեղինակը նեոմարքսիստական քննադատական տեսության և համեմատական պատմական ընկերաբանության շրջանակներում քննության է առնում նաև բացարձակապետության դարաշրջանի Եվրոպայի մի շարք սոցիալ-պատմական գործընթացներ ու իրողություններ:

Վեստֆալյան համակարգի ուսումնասիրությամբ զբաղված Ռուսաստանյան հետազոտողներից կցանկանայինք առանձնացնել Սերգեյ Կորտունովի, Տատյանա

¹³ **Weber M.**, The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. Translated by Talcott Parsons with an introduction by Anthony Giddens. London and New York: Routledge Taylor & Francis e-Library, 2005. **Weber M.** (1922), Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. Edited and translated by Guenther Roth and Claus Wittich. Los Angeles and London: University of California Press, 1978.

¹⁴ **Larkins J.**, From Hierarchy to Anarchy: Territory and Politics before Westphalia. New York: Palgrave Macmillan, 2010.

¹⁵ **McKay D. and Scott H. M.**, The Rise of the Great Powers 1648-1815, 2nd edition. London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2014.

¹⁶ **Kennedy P. M.**, The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. London, Sydney and Wellington: Unwin Hyman, 1988.

¹⁷ **Teschke B.**, The Myth of 1648: Class, Geopolitics, and the Making of Modern International Relations. London and New York: Verso, 2003.

Զնոնվայի, Մարինա Լեբեդևայի և Պավել Ցիգանկովի աշխատանքները¹⁸: Եվրոպայի միասնության մասին զաղափարների պատմության և խաղաղության հիմնախնդիրների վերաբերյալ հետազոտություններից առանձնակի կարևորություն ունի ակադեմիկոս Ալեքսանդր Չուբարյանի ուսումնասիրությունը¹⁹:

Եվրոպայում ազգ-պետությունների առաջացման պատմական և քաղաքակրթական ազդակների, ինչպես նաև ազգի իբրև ընկերային-քաղաքական երևույթի դիտարկման առումով հարկ է առանձնացնել Չարլզ Թիլիի, Ֆեռնան Բրոդելի, Սայքլ Մանի և Բենեդիկտ Անդերսոնի ուսումնասիրությունները²⁰: Թեմայի ընթացման տեսանկյունից կարևորում ենք նաև «Ֆրանկֆուրտյան դպրոցի» ընկերաբան-հմաստասեր Յուրգեն Հաբերմասի աշխատությունները²¹: Հեղինակը քննում է ազգ-պետության և ազգի զաղափարական ըմբռնման անցյալի, ներկայի ու ապագայի մի շարք կարևորագույն հիմնախնդիրներ: Հաբերմասը քննության է առնում նաև Ի. Կանտի «հավերժական խաղաղության» հղացքը: Հեղինակը կարևոր զուգահեռներ է անցկացնում միջազգային իրավունքի Կանտյան նախագծի և Վուդրո Վիլսոնի քաղաքական նախաձեռնության ու տեսլականի միջև:

Նապոլեոնյան ժամանակաշրջանի Եվրոպայի վերաբերյալ օգտագործված ուսումնասիրություններից ցանկանում ենք առանձնացնել Ստյուարտ Վուլֆի և Ալեքսանդր Գրաբի աշխատությունները: Ս. Վուլֆը իր աշխատությունում²² հիմնավոր ուշադրություն է դարձնում տվյալ ժամանակահատվածում մի կողմից Ֆրանսիայի ներքին զարգացումներին և մյուս կողմից՝ նրա սահմաններից դուրս ֆրանսիացիների վարչարարության ներքո գտնվող երկրների զարգացումների միջև փոխազդեցություններին: Այս կերպ Վուլֆը նաև բացահայտում է Նապոլեոնի ժավապաշտական քաղաքականության իդեալներն ու տեխնոլոգիաները, ինչպես նաև ֆրանսիացիների գերիշխանության ներքո հայտնված տարբեր եվրոպական հասարակությունների նմանություններն ու տարբերությունները, և թե ինչպես էին նրանք պատասխանում ֆրանսիացիների ներկայությանը: Ֆրանսիացիություն, դիմադրություն, տնտեսական հնարավորություններ, ընկերային պրակտիկաներ և կրոն: Ա. Գրաբը իր աշխատության²³ մեջ Նապոլեոնի քաղաքականությունները դիտարկում է Եվրոպայի պատմության համատեքստում: Հեղինակը մի կողմից վերլուծում է եվրոպական տարբեր երկրներում նապոլեոնյան բարեփոխումների առաջադիմական բնույթը, իսկ մյուս կողմից զարգացնում քննադատական տեսությունը՝ ըստ որի Նապոլեոնի պատմական դերակատարումն էր՝ Եվրոպայում ֆրանսիացիների գերիշխանության համախմբումն իր իշխանության ներքո: Եվրոպայում ֆրանսիացիների

¹⁸ **Кортунов С. В.**, Крушение Вестфальской системы международных отношений и становление нового мирового порядка. В кн.: Мировая политика. Москва: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2007, с. 75-117. **Зонова Т. В.**, Духовные основы и идеологические постулаты российской дипломатии. Под ред. А. Чубарьяна, Религия и политика в XX веке. Москва, 2006. **Зонова Т. В.**, Вестфальская система. *Вестник МГИМО* – №1, 2008, с. 78-80. **Лебедева М. М.**, Что угрожает Вестфалю? *Международные процессы: Журнал теории международных отношений и мировой политики*, Т. 6, №1(16), январь-апрель 2008, с. 117-121. **Цыганков, П. А.** (Рук. авт. колл.), Международные отношения: социологические подходы. Москва: Гардарики, 1998.

¹⁹ **Чубарьян А. О.**, Европейская идея в истории. Проблемы войны и мира. Москва: Междунар. отношения, 1987.
²⁰ **Tilly Ch.**, Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990. Cambridge, MA: Basil Blackwell, 1990. **Tilly Ch.** (ed.), The Formation of National States in Western Europe. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1975. **Braudel F.**, A History of Civilisations. Translated by Richard Mayne. New York, London, Auckland: The Penguin Press, 1994. **Mann M.**, The Sources of Social Power, Volume II, The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 2006. **Anderson B.**, Imagined Communities Reflections on the Origin and Spread of Nationalism, Revised Edition, London and New York: Verso, 1991.

²¹ **Хабермас Ю.**, Вовлечение другого. Очерки политической теории. Пер. с немецкого Ю. С. Медведева, под ред. Д. В. Складнева. Санкт-Петербург: Наука, 2001. **Хабермас Ю.**, Расколотивый Запад. Пер. с нем. Москва: Изд. "Весь Мир", 2008.

²² **Woolf S. J.**, Napoleon's Integration of Europe. London and New York: Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003.

²³ **Grab A.**, Napoleon and the Transformation of Europe. New York: Palgrave Macmillan, 2003.

գերիշխանության հարցերի շուրջ առանձնակի ուշադրության է արժանի Անտոնիո Գրամշիի աշխատանքը²⁴։ Նապոլեոնի վերաբերյալ այլ արժեքավոր ուսումնասիրություններից կցանկանայինք առանձնացնել Տիերի Լենցի, Ֆրեդերիկ Շնեյդի, Ֆրենկ Մրքլինի և Արա Գասպարյանի աշխատությունները²⁵։ Օսմանյան կայսրությունում Ֆրանսիական հեղափոխության գաղափարների ազդեցության և հայերի ու այլ քրիստոնյա ժողովուրդների դերի մասին կարևոր աշխատանքներ են Բառնար Լյուիսի, Մարդին Շերիֆի և Քարթեր Ֆինդլիի հոդվածները²⁶։

1814-1815 թթ. Վիեննայի վեհաժողովի և հետնապոլեոնյան Եվրոպայի վերակառուցման վերաբերյալ ուսումնասիրություններից արժեքավոր տեղ ունի ֆրանսիացի պատմագետ, Նապոլեոնի ֆոնդի տնօրեն Տիերի Լենցի աշխատությունը²⁷։ Լենցը հանգամանորեն վերլուծում է Վիեննայում վեր բարձրացված եվրոպական հավասարակշռության և միապետների համերաշխության հղացքները, ինչպես նաև օրինականության ու փոխհատուցման սկզբունքները և Ֆրանսիայի դերը վերակառուցվող Եվրոպայում։ Հեղինակը հատուկ ուշադրություն է հատկացնում Մետերնիխի պահպանողական հավասարակշռության և Քսերիի պրագմատիկ հավասարակշռության հղացքներին, որոնց հաղթահարմանն էին միտված Թալեյրանի օրինականության և Ալեքսանդր 1-ինի փոխհատուցման սկզբունքները։ Վիեննայի աշխարհակարգում մեծ տրոլությունների քաղաքականությամբ հաստատված ինքնիշխան անհավասարության և պետությունների համակարգում գերիշխանության օրինականության վերաբերյալ կարևոր է Ջերրի Սիմփսոնի ուսումնասիրությունը²⁸։ Վիեննայի համակարգի վերաբերյալ ուսումնասիրություններից հարկ է նշել Փոլ Շրոդերի աշխատանքները, ինչպես նաև ֆրանսիացի պատմագետներ Էրնեստ Լավիսի և Ալֆրեդ Ռամբոյի խմբագրած 19-րդ դարի պատմության 3-րդ հատորը²⁹։ Վիեննայի և Վերսալյան աշխարհակարգերի ուսումնասիրման տեսանկյունից հատկապես արժեքավոր է պատմագետ և դիվանագետ, 1973-1977 թթ. Միացյալ Նահանգների պետքարտուղար Հենրի Քիսինջերի հիմնարար աշխատությունը³⁰։ Գրքում իրապաշտության (ռեալիզմի) տեսության շրջանակներում քննության են ենթարկվում 17-րդ դարից սկսած արդի աշխարհակարգում համաշխարհային քաղաքականության և դիվանագիտության կարևորագույն անցքերը։

²⁴ **Gramsci A.**, Selections from the Prison Notebooks. Edited and translated by Quentin Hoare and Geoffrey Nowell. London: Smith Lawrence & Wish art, 1971.

²⁵ **Lentz T.**, Napoléon Diplomate. Ouvrage publié sous la direction de Guy Stavridès. Paris: CNRS Éditions, 2012. **Ленц Т.**, Наполеон. Пер. с фр. Е. Калантаровой. Москва: АСТ, Астрель, 2008. **Schneid F. C.**, Napoleon's Conquest of Europe: the War of the Third Coalition. Westport and London: Praeger Publishers, 2005. **McLynn F.**, Napoleon: A Biography. London, Sydney and Auckland: Pimlico, 1998. **Գասպարյան Ա.**, Ֆրանսիան Նապոլեոն Բոնապարտի կառավարման տարիներին (1799-1814) (Կառավարման համակարգի արդիականացման մոդելը)։ Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2013:

²⁶ **Lewis B.**, The Impact of the French Revolution on Turkey: Some Notes on the Transmission of Ideas. *Journal of World History*, Volume I, N 1, Juillet 1953. **Mardin S.**, The Influence of the French Revolution on the Ottoman Empire. *International Social Science Journal*, Volume 41, issue 1, 1989. **Findley C. V.**, A Quixotic Author and His Great Taxonomy: Mouradgea D'Ohsson and His Tableau General De L'empire Othoman, 19th International Congress of Historical Sciences 6-13 August 2000, University of Oslo. URL: <http://www.oslo2000.uio.no/program/papers/ml1b/ml1b-findley.pdf> (20.02.2015).

²⁷ **Lentz T.**, Le congrès de Vienne: Une refondation de l'Europe 1814-1815. Paris: éditions Perrin, 2013.

²⁸ **Simpson G.**, Great Powers and Outlaw States: Unequal Sovereigns in the International Legal Order. New York: Cambridge University Press, 2004.

²⁹ **Schroeder P. W.**, The Transformation of European Politics, 1763-1848. Oxford History of Modern Europe, New York, Oxford: Oxford University Press, 1999. **Schroeder P. W.**, Did the Vienna Settlement Rest on a Balance of Power? *The American Historical Review*, Vol. 97, No. 3 (The University of Chicago Press, Jun., 1992). **Лависс Э., Рамбо А.** (под. ред.), История XIX века. Пер. с фр., изд. под. ред. Е. В. Тарле, т. 3, Время реакции и конституционные монархии. Москва: ОГИЗ, 1938.

³⁰ **Kissinger H. A.**, Diplomacy. New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore: Simon & Schuster, 1994.

ԱՏԵՆԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՈՐՈՒՅՅԸ: Ամենկին չթերագնահատելով հայ հեղինակների գիտական ձեռքբերումները՝ պետք է նկատենք, որ այս ասպարեզում անդրադարձները հատվածային են և դուրս են համաշխարհային պատմության ընդլայն հեռապատկերից: Ուստի սույն աշխատանքը հայոց մեջ Եվրոպայի պատմության տվյալ շրջափուլին վերաբերվող համալիր և ամբողջընկալական մոտեցման առաջին փորձն է, ուր հստակ ընդգծվում է աշխարհակարգի վերաբերյալ Հուգո Գրոտիուսի տեսության շրջանակները, որի եզրերը ձգվում են Վեստֆալյան խաղաղությունից մինչև Հելսինկիի եզրափակիչ ակտ և Եվրոպայի միասնականացման նախագծեր:

Միանգամայն այլ է պատկերը Եվրոպական, ամերիկյան և ռուսական պատմագիտության մեջ: Այնուամենայնիվ, կարիք է զգացվում այնպիսի համալիր հետազոտությունների, որոնք ներկայացնում են ազգերի ինքնորոշման իրավունքի վերաբերյալ Գրոտիուսի ըմբռնումները, Եվրոպայի միասնության Գրոտիուսյան տեսլականը և Եվրոպայի միասնականացման Նապոլեոնի նախագիծը: Սույն աշխատանքով նաև փորձ է արվել նորովի մեկնաբանել և ուսումնասիրության մեկ տեքստով ուրվագծել քաղաքական ինքնորոշման գաղափարի զարգացման տրամաբանությունը Վեստֆալյան խաղաղությունից Հելսինկիի եզրափակիչ ակտ և ինքնորոշման գաղափարի կիրարկման համեմատական վերլուծությունը:

ԱՏԵՆԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՈՐԻՑՎԱԾՔԸ ԵՎ ՀԱՄԱՌՈՑ ԲՈՎԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ:

Աշխատանքը բաղկացած է Ներածությունից, երեք գլուխներից (որոնցից առաջինը բաղկացած է երեք, երկրորդը՝ երկու, երրորդը՝ երեք ենթագլուխներից), Եզրակացությունից, Օգտագործված սկզբնաղբյուրների և հետազոտությունների ցանկից, Հավելվածներից:

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ հիմնավորված է ատենախոսվող թեմայի արդիականությունը և գիտական նորույթը, ներկայացված են հետազոտության նպատակն ու խնդիրները, ինչպես նաև՝ ատենախոսության ժամանակագրական սահմաններն ու օգտագործված սկզբնաղբյուրների և գիտական ուսումնասիրությունների համառոտ տեսությունը:

Առաջին գլուխը՝ **«ՂԱՐԱՇՐՋԱՆՆԵՐ ԵՎ ԱՏԵՆԱՐՀԱԿԱՐԳԵՐ»**, քննության է առնում միջնադարյան Եվրոպայի համընդհանրական աստիճանակարգված աշխարհակարգից անցումը ինքնիշխան պետությունների արդի հորիզոնական համակարգին: Այս անցումը նշանավորվեց վերազգային և անդրազգային հաստատություններից ինքնիշխանության փոխանցման և պետությունների կողմից ինքնիշխանության համախմբման գործընթացներով: Այս ժամանակաշրջանի պատմության քննության համապատկերում փորձ է արվում նաև ուրվագծել ինքնորոշման գաղափարի սաղմնավորման և զարգացման հետագիծը՝ նախ *դավանական ու քաղաքական համայնքների ինքնորոշման իրավունքի* (Վեստֆալյան պայմանագրեր) ճանաչման տեսքով, ապա *պետությունների ինքնորոշման իրավունքի* (Ուտրեխտի պայմանագիր) իրացման տեսքով: Այնուհետև վերոհիշյալի համապատկերում ներկայացնում ենք աշխարհակարգի կառուցվածքային նոր միավորի՝ ազգ-պետության, ձևավորման գործընթացը:

Առաջին **«ԵՎՐՈՂԱՆ ՄԻՋՆԱՂԱՐՈՒՄ. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՓՈՒՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ»** ենթագլխում ներկայացված է աշխարհակարգի միջնադարյան հարացույցը կամ մինչվեստֆալյան աշխարհակարգը Եվրոպայում, որի իդեալական կերպը ներկայանում էր իբրև «Քրիստոնյա ժողովուրդների հանրապետություն» (Res Publica Gentium Christianorum): Ժամանակաշրջանի մտածողների և պետական գործիչների խոսույթում համակարգին վերաբերող «Քրիստոնեական աշխարհ» և «Եվրոպա» եզրույթներն ունեին առանձին նշանակություն. առաջինը՝ մշակութային, քաղաքական և հաստատութենական (պապականություն և կայսրություն), երկրորդը՝ լոկ աշխարհագրական:

Միջնադարյան Եվրոպան բրգածև կառույցով աստիճանակարգված աշխարհակարգ էր, որի գագաթին պապականությունն էր, այնուհետև՝ մյուս տիրակալները: Պետություններից յուրաքանչյուրի կառավարիչները կիսում էին իշխանությունը իրենց վասալ կառավարիչների հետ ներքևում և Հռոմի պապի ու Հռոմեական սրբազան կայսեր հետ վերևում: Այս համակարգը «համընկնող իշխանության և բազմակի հավատարմության» («a system of overlapping authority and multiple loyalty») համալիր էր: Ռեֆորմացիայի հետևանքով աշխարհակարգի այս կատարելատիպը փշրվեց:

Երկրորդ՝ **«ԵՐԵՄՆԱՄՅԱ ՊԱՏԵՐԱԾՍԸ ԵՎ ՎԵՏՖԱԼԱՅԱՆ ԽՆՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ. ԱՐԴԻ ԱՆՆԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՄԵԿՆԱՐԿԸ»** ենթագլխում ներկայացվում են 1618 թ. Եվրոպայում բռնկված Երեսնամյա պատերազմը (1618-1648 թթ.) և դրա ավարտն ավետող Վեստֆալյան պայմանագրերը (1648թ.), որոնք պետությունների իբրև պատմության հիմնական դերակատարի տեսության ձևավորման համար բեկումնային նշանակություն ունեցան: Երեսնամյա պատերազմի ընթացքում ինքնորոշման և ինքնիշխան պետականաշինության առունձվ առանձնացնում ենք Նիդերլանդների, Շվեյցարիայի և Բոհեմիայի օրինակները: 1648 թ. Վեստֆալյան խաղաղությամբ ձանաչվեցին միայն Նիդերլանդների և Շվեյցարիայի ինքնիշխանության իրավունքները: Մեր դիտարկմամբ՝ ձանաչման այս ակտերը կարելի է համարել ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ձանաչման նախօրինակներ: Մեր համոզմամբ՝ Վեստֆալյան խաղաղությամբ *դավանական համայնքների ինքնորոշման իրավունքի* և Նիդերլանդների ու Շվեյցարիայի օրինակներով *քաղաքական համայնքների ինքնորոշման իրավունքների* ձանաչման ակտերը հիմնարար նշանակություն ունեցան քաղաքական ինքնորոշման գաղափարի զարգացման տեսանկյունից: Փաստացի Վեստֆալյան կարգավորումները չվերացրեցին Եվրոպական համակարգի աստիճանակարգված բնույթը, քանզի նրա հիմնական գաղափարը խաղաղությունն էր, ոչ թե պետությունների ինքնորոշումը: Վեստֆալյան խաղաղությունից հետո Եվրոպայում դրսևորվեցին ինչպես պետությունների իրավահավասար համակեցության սկզբունքը, այնպես էլ դրա խաթարման փորձերը: Ամենանշանավորը թերևս Ֆրանսիայի արքա Լուի 14-րդի փորձն էր, որն ավարտվեց «Իսպանական ժառանգության համար» (1701-1714 թթ.) պատերազմով: Պատերազմը և այն եզրափակող Ուտրեխտի 1713 թ. հաշտությունը պետությունների Եվրոպական համակարգի կայացման կարևոր հանգրվան հանդիսացան: Մեր ձևակերպմամբ, ի տարբերություն Վեստֆալյան խաղաղության, այստեղ հիմնական գաղափարը *պետությունների ինքնորոշման իրավունքն* էր, ոչ թե խաղաղությունը: Քանզի Եվրոպայում գերիշխանության հասնելու Ֆրանսիայի փորձերը սպառնում էին խախտել Վեստֆալյան խաղաղությամբ հաստատված ինքնիշխան պետությունների օրինական համակարգը: Եվրոպայում հավասարակշռության պահպանման գաղափարն ընդունվում է որպես Եվրոպական համակարգի անդամ պետությունների ընդհանուր նպատակ և «Քրիստոնեական աշխարհի հանրային կամքի» դրսևորում: Երրորդ՝ **«ԱՋԳ-ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՈՒՂԻՆ»** ենթագլխում դիտարկում ենք Եվրոպայում աշխարհակարգի կառուցվածքային կերպափոխություններին զուգահեռ ընթացող դրա հիմնական միավորի՝ արդի պետության, ձևավորման գործընթացը, որը սկզբում ձևակերպվեց իր դինաստիական կամ բացարձակապետական, իսկ այնուհետև ազգային մակարդակով: Ժամանակի մտածողները ազգային պետության գաղափարը սկսեցին դիտարկել իբրև բնական և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպման լավագույն կերպ, որը կոչված է պաշտպանելու հավաքական ազգային շահերը: Այնուամենայնիվ, դանդաղ առաջացող ընկերային միտումներից և իմաստասիրական դատողություններից գատ «ազգաշինության» գործընթացի

ամենաառաջնային խթանը պատերազմներն էին և աշխարհաքաղաքական մրցակցությունը: Լուսավորական շարժման ներկայացուցիչները՝ Ջոն Լոկը, Շառլ Լուի Մոնտեսքյոն, Ժան Ժակ Ռուսոն և այլք հիմնավորեցին քաղաքական ազատության գաղափարը: Բացարձակապետության ֆեոդալական հիմքերի քայքայումից հետո Ֆրանսիական հեղափոխության ժամանակաշրջանում առաջ եկավ ազգային ինքնության և հավատարմության նոր հարացույցը:

Երկրորդ գլխում՝ **«ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՆԱԿՈՒԵՆՅԱՆ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑՆ ԸՆԴՂԵՄ ՍԵՃ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՄԵՐԱՇՆՈՒԹՅԱՆ»**, քննության ենք ենթարկում Նապոլեոնի քաղաքականությամբ առաջ եկած Եվրոպայի պատմության նոր հարացույցի հիմնական գծերը, միտում, որ կասեցվեց Վիեննայի եզրափակիչ կարգավորումներով: Այս ժամանակահատվածում էր, որ առաջին անգամ աշխարհիկ արժեքների հիման վրա ներկայացավ «եվրոպական ազգերի ընտանիքի» գաղափարը, որը, սակայն, Վիեննայում փոխարինվեց «եվրոպական մեծ տերությունների համերաշխության» հղացքով: Եվրոպայի պատմության տվյալ ժամանակաշրջանի համակարգային ուսումնասիրության համար առաջադրում ենք նոր *եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույց* հղացքը: Իբրև այս հարացույցի բնութագրիչներ առանձնացնում ենք *ազգերի ինքնիշխանության հռչակումը*, *Ֆրանսիայի ուղղորդմամբ եվրոպական ազգերի համագործակցությունը* և *Եվրոպայի միասնականացումը*: Ըստ այդմ, Նապոլեոնի եվրոպական համակարգը դիտարկում ենք ըստ աշխարհագրական և սոցիալ-տնտեսական համալիրների՝ ներկայացնելով գերիշխանության տարածատիպաբանական պատկերը:

Առաջին **«ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՆԱԿՈՒԵՆՅԱՆ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑՈՒՄ»** ենթագլուխում ըստ վերը առաջադրված հիմնախնդրի համեմատականորեն վեր ենք լուծում Նապոլեոնի քաղաքականությամբ Եվրոպայի ընդհանուր կերպափոխության խնդիրն ըստ տարածաշրջանների: Այնուհետև համակարգում ենք Եվրոպայի միասնականացման նապոլեոնյան փորձառությունն ամբողջընկալական մոտեցմամբ: Նապոլեոնը հաջողություն արձանագրեց այնտեղ ուր ձախողել էր հեղափոխությունը՝ այն է՝ իրավական ձևակերպումներ տալ հեղափոխության գաղափարներին: Եվրոպական ամբողջի համապատկերում կարող ենք պնդել, որ Նապոլեոնը գործում էր ազգերի համագործակցությամբ խարսխված համակարգի ստեղծման և Եվրոպայի միասնականացման ուղղությամբ: Նապոլեոնի մոտեցմամբ՝ «Եթե Եվրոպան բաղկացած լինի ազատորեն ձևավորված և ներքնապես ազատ ազգերից, խաղաղությունը պետությունների միջև կհեշտանար և Եվրոպայի Միացյալ Նահանգների ստեղծումը հնարավոր կդառնար... Ես ցանկանում էի հիմնել եվրոպական համակարգ, եվրոպական օրենսգիրք, եվրոպական արդարադատություն, և կլիներ մեկ եվրոպական ժողովուրդ»³¹: Ըստ այդմ, առանձնացնում և վեր ենք լուծում միասնականացման հինգ հարթություններ՝ *եվրոպական հավաքական հիշողության վերածնունդ*, *մայրցամաքային տնտեսական միության ապահովում*, *եվրոպական ռազմական ներուժի և անվտանգության համակարգի միասնականացում*, *ընդհանուր օրենսդրության և միացյալ վարչաքաղաքական համակարգի ներդրում*, *ազգերի իբրև համագործակցության հիմնական միավորների ճանաչում*: Ֆրանսիացիների գերիշխանությունը Եվրոպայում իր բարձրագույն աստիճանին հասավ 1810 թ.: ձգվելով Նիդերլանդներից մինչև Բալկաններ, Մադրիդից մինչև Վարշավա և Նեապոլից մինչև Համբուրգ: Մեր դիտարկմամբ՝ Նապոլեոնյան Եվրոպան ներկայանում էր իբրև *միաբերված ազգերի համակարգ*: «Հայրուր օրերի» ընթացքում 1815 թ. ապրիլի 22-ին հրապարակված «Կայսրության

³¹ **McLynn F.**, Napoleon: A Biography. London, Sydney and Auckland: Pimlico, 1998, p. 664.

սահմանադրության լրացուցիչ ակտի» Նապոլեոնի հեղինակած նախաբանում ասվում էր, որ նպատակն «Եվրոպական դաշնային մեծ համակարգի» (un grand système fédératif européen) ստեղծումն էր:

Երկրորդ՝ **«ՎԻԵՆՆԱՅԻ ԱՆԽԱՐՀԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ՄԵԾ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ «ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԱՇՆՈՒԹՅՈՒՆԸ»**» ենթագլխում ներկայացվում է Վիեննայի վեհաժողովում (1814-1815 թթ.) եվրոպական համակարգի վերակառուցումն ըստ հիմնարար հղացքների, սկզբունքների և հաստատությունների, վերլուծվում է *մեծ տերությունների եվրոպական համերաշխության* հղացքն ի հակադրություն *Եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույցի*: Նապոլեոնյան համակարգի (système napoléonien) անկումից հետո միապետները և նրանց դիվանագետները հայտարարեցին Եվրոպական հավասարակշռությունը (l'équilibre européen) վերագանգնելու իրենց մտադրության մասին: Համընդհանուր ոգևորության պայմաններում շատերին թվում էր, թե Վիեննայի վեհաժողովը կվերածվի «թագավորների սենատի» (“sénat de tous les rois”), որի որոշումներին ականջալուր կլինի ողջ Եվրոպան նաև ապագայում: Իրականում Վիեննայում կայացված որոշումները հույժ ինքնաշահ էին: Վեհաժողովը կատարեց տարածքների վերաբաժանում և գծեց Եվրոպայի նոր սահմանները: Գաղափարաբանական և իրավական իմաստով Եվրոպան վերակառուցվեց սկզբունքորեն այլ հենքի վրա, քան ենթադրում էր լուսավորական արդիությունը: Զևակորվեց «Սրբազան դաշինքը» եղած իրավիճակը հավերժացնելու համար:

Երրորդ գլխում **«ՀՈՒՎՈ ԳՐՈՏԻՈՒՄ. ՏԵՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՏՈՒԹՅՈՒՆ»**, դիտարկում ենք Գրոտիուսի գաղափարների դերը արդի աշխարհակարգի կայացման հոլովություն: Ինքնիշխանության նոր հղացքի հետ միասին քննության են առնված «արդար պատերազմի» և «ճշմարիտ խաղաղության» հղացքները: Մեր խնդրակն է ցույց տալ, որ *ազգերի ինքնորոշման իրավունքի* և *ինքնիշխան ազգերի եվրոպական համագործակցության* հղացքի տարրերն առկա էին դեռևս Հուզո Գրոտիուսի մոտ: Ըստ այդմ հատուկ ուշադրություն ենք դարձնում հետազոտողների կողմից հաճախ անտեսված *ժողովրդական* և *ազգային ինքնիշխանության* մասին Գրոտիուսի գաղափարներին: Դրանք դիտարկվում են *միջազգային հանրության* կամ *ինքնիշխան ազգերի հանրույթի* մասին նրա գաղափարների, ինչպես նաև *աշխարհակարգի Գրոտիուսյան տեսության* հետնախորքում: Ի հավելումն, ազգերի և ազգերի հանրույթի նկատմամբ Գրոտիուսի իդեալիստական և հոլիստական (ամբողջնկալական) մոտեցումների շրջանակում քննության ենք ենթարկում նաև *Եվրոպայի միասնության* վերաբերյալ հեղինակի գրեթե չհետազոտված գաղափարները:

Առաջին՝ **«ՀՈՒՎՈ ԳՐՈՏԻՈՒՄՆ ԱՐԴԻ ԱՆԽԱՐՀԱԿԱՐԳԻ ՊԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀՈՂՎՈՒԹՅՈՒՄ»** ենթագլուխը ներկայացնում է Գրոտիուսի անձը և նրա դերը Վեստֆալյան խաղաղության գործում, նրա առաջադրած աշխարհակարգի այլընտրանքային հարացույցը, ազգերի իրավունքի նոր հղացքը, պատերազմի իրավունքի նոր մեկնաբանությունը և «ազգերի հանրույթ» հղացքը՝ «միջազգային հանրության» նախորինակը: Գրոտիուսն ընդլայնեց ազգերի իրավունքի կիրառելիության հնարավորությունը Քրիստոնեական աշխարհի շրջանակներից անդին: Ի լրումն՝ նա նախագծեց անցումը ազգերի իրավունքից միջազգային իրավունքին (jus gentium → jus inter gentes), որը հիմնված է ազգերի համաձայնության վրա և ծագում է «մարդկության մեծ համայնքի» հավաքական կամքից: Վեստֆալյան պայմանագրերը գործնականում իրականացրեցին այն, ինչը Գրոտիուսը ձևակերպել էր տեսության մեջ: Բնական իրավունքի, ազգերի իրավունքի, արդար պատերազմի և խաղաղության տեսության Գրոտիուսյան նորարարական վերածնակերպումները հեղափոխական նշանակություն ունեցան Եվրոպական աշխարհակարգի համար: Գրոտիուսը շեշտում էր, որ խաղաղության

հաստատման, մարդկության կապի և ազգերի հանրույթի գոյության համար հիմնաքարային է բարի կամքը. «Քանզի բարի կամքը... ոչ միայն առաջնային կապն է, որով բոլոր կառավարությունները կապված են միմյանց, այլև այն անկյունաքարն է, որով միավորված է ազգերի ավելի լայն հանրությունը: Ոչնչացրու դա... և կոչնչացնես մարդկության կապը»³²: Գրոտիուսի գաղափարները խոշոր ազդեցություն ունեցան ինչպես պետական գործիչների այնպես էլ գիտնական-տեսաբանների աշխարհայացքների վրա: Ըստ այդմ անդրադարձ է կատարվում նաև արդի *ստրուկտուրալ կոնստրուկտիվիզմի, միջազգային հարաբերությունների տեսության «անզիական դպրոց»-ի* (կամ «Գրոտիուսյան դպրոց») և *գրամշխական մարքսիզմի* հիմնարար հղացքներին, որոնց նախօրինակներն առկա էին *հասարակական դաշինքի* և *ազգերի հանրույթի* մասին Գրոտիուսի մշակումներում:

Երկրորդ՝ **«ԱԶՁԱՅԻՆ ԻՆՔՆԻՇՆԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐՈՏԻՈՒՄՅԱՆ ԸՄԲՈՆՈՒՄԸ ԵՎ ԻՆՔՆՈՐՈՇՄԱՆ ԻՐԱՎՈՒՄՔԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՀԵՏԱԳԻԾԸ»** ենթազխում համակարգում և ձևակերպում ենք *ազգերի ինքնիշխանության իրավունքի* վերաբերյալ Գրոտիուսի ըմբռնումները, որոնք հետազոտողների կողմից պատշաճ ուշադրության չեն արժանացել: Նկատենք, որ այս հիմնախնդրի վերաբերյալ Գրոտիուսի մոտեցումները միանշանակ չեն, ինչի համար հեղինակն արժանացել է այլ իմաստասերների և հետազոտողների քննադատությանը, ավելի հաճախ՝ անտարբերությանը: Ուստի ընդհանրական մոտեցման կառուցման ճանապարհին մենք առանձնացնում ենք ուսումնասիրության երեք հարթություն՝ *ժողովուրդ, ազգ* և *պետություն*: Այնուհետև ուրվագծում ենք պետությունների միջև հարաբերությունները ղեկավարող սկզբունքների և ազգերի ինքնորոշման իրավունքի զարգացումներն ընդհուպ Հելսինկյան եզրափակիչ ակտ (1975 թ.) և Արցախյան հիմնադրոց:

Երրորդ՝ **«ԵԿՐՊԱՅԻ ՄԻԱՄՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐՈՏԻՈՒՄՅԱՆ ՏԵՍԱԿԱՆԸ»** ենթազխում քննության ենք ենթարկում Եվրոպական միասնության վերաբերյալ Գրոտիուսի գրեթե չհետազոտված գաղափարները: Եվրոպայի միասնության գաղափարների պատմության վերաբերյալ բազմաթիվ աշխատություններ են գրվել՝ գերազանցապես հիմք ընդունելով լուսավորականության դարաշրջանի մտածողներին: Հետազոտողների կողմից գրեթե անտեսվել են Եվրոպական միասնության մասին Գրոտիուսի գաղափարները: Սույն ենթազխում մենք ցույց ենք տալիս, որ Եվրոպական միասնության արդի գաղափարների հղացական հիմքերը առկա էին դեռևս Գրոտիուսի մոտ: Ըստ այդմ՝ նրա արտահայտած տարբեր գաղափարներից մենք կառուցարկում ենք *ինքնիշխան ազգերի Եվրոպական համայնք* միասնական հղացքը և ձևակերպում *Եվրոպայի միասնության Գրոտիուսյան տեսական շրջանակը*: Այնուհետև Գրոտիուսի աշխարհընկալման համատեքստում ներկայացնում ենք Եվրոպայի միասնության գաղափարի հետագա զարգացումները՝ ուշադրություն դարձնելով Նապոլեոնի, Էդմոնդ Բրդքի, Իմմանուիլ Կանտի և Ջուզեպպե Մաձինիի նախագծերին:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ բաժնում, հանրագումարի բերելով ատենախոսության հիմնական արդյունքները՝ ցանկանում ենք հատկանշել հետևյալ եզրահանգումները, որոնք մեր կարծիքով առավել կարևոր են.

Ա. 1648 թ. Վեստֆալյան խաղաղության պայմանագրերը հաջողությամբ ամփոփեցին համաեվրոպական պատերազմը՝ ներկայացնելով իրավահավասար և ինքնիշխան պետությունների համագոյակցության նոր հարացույցը՝ իբրև Եվրոպայի կազմակերպման օրինական միջոց: Վեստֆալյան համաձայնագրերը խորհրդանշում էին միջնադարյան ընդհանրական աստիճանակարգված

³² Grotius H. (1625), The Rights of War and Peace, p. 417.

աշխարհակարգի փոխակերպումը տարածքային ինքնիշխան պետությունների հորիզոնական կարգի: Եվրոպայում փոխհարաբերությունների կարգավորման նոր սկզբունքները ձևակերպվեցին ըստ **պետական** (կամ **ազգային**) **շահ** և **ուժերի հավասարակշռություն** հղացքների: Մեր համոզմամբ՝ Վեստֆալյան խաղաղությամբ **քաղաքական համայնքների ինքնորոշման** ճանաչման ակտերը հիմնարար նշանակություն ունեցան քաղաքական ինքնորոշման գաղափարի զարգացման տեսանկյունից: Այդուհանդերձ, Վեստֆալյան խաղաղության հիմնական գաղափարը խաղաղությունն էր, ոչ թե ինքնորոշումը:

Բ. Վեստֆալյան խաղաղությամբ հաստատված Եվրոպական համակարգը նորոգվեց 1713 թ. Ուտրեխտյան պայմանագրերով, ուր հավասարակշռության սկզբունքը դարձավ ճանաչված նորմ: Կարող ենք ձևակերպել, որ, ի տարբերություն Վեստֆալյան խաղաղության, այստեղ ուժերի հավասարակշռության հիմնական գաղափարը **պետությունների ինքնորոշման իրավունքն էր, ոչ թե խաղաղությունը**: Ըստ այդմ՝ **Եվրոպական հավասարակշռության** հիմնական գաղափարին ծուգահեռ հաստատվում էր **պետությունների ինքնորոշման իրավունքը**:

Գ. Լուսավորականության դարաշրջանում բարեշրջության ենթարկվեցին Եվրոպայի՝ իբրև ընդհանրական քաղաքական միավորի մասին գաղափարները, որոնցում գերակշռող էին հումանիստական միտումները և խաղաղության հաստատման տեսլականները: 18-րդ դարի վերջին Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը որակապես նոր իրավիճակ սահմանեց Եվրոպայում՝ հռչակելով **ազգերի ինքնիշխանության իրավունքը**: Հեղափոխության արտահանման քաղաքականությունը (1795-1814 թթ.) նշանավորվեց **ազգերի ինքնորոշման և ազգային ինքնիշխանության գաղափարների** տարածմամբ: 18-19-րդ դարերում աշխարհիկ արժեքների հիմքով Եվրոպայի միասնականացման նախագծերի կարևոր նախապայմաններից էր սոցիալ-պատմական նոր իրողության ազգ-պետությունների կայացումը: Ըստ այդմ՝ Եվրոպայի միության մասին նախագծերի հիմքում հայտնվեց ազգային ինքնիշխանության գաղափարը:

Դ. Եվրոպայի միասնականացման գաղափարը արդի դարաշրջանում առաջին անգամ օրակարգային դարձավ շնորհիվ Նապոլեոն Բոնապարտի Ֆրանսիական հեղափոխության արտահանման քաղաքականության, որի նպատակը Ֆրանսիայի ուղղորդմամբ Եվրոպական ազգերի համագործակցության, այնուհետև **«Եվրոպայի Միացյալ Նահանգների»** (États-Unis d'Europe) ստեղծումն էր: Նապոլեոնի օրենսգիրքը իրավական ձևակերպում տվեց հեղափոխությամբ հաստատված համակեցության նոր իրողություններին, իսկ ենթարկեցված երկրներում ֆրանսիական հարացույցի ներդնումը խթանեց մայրցամաքի ընդհանուր կերպափոխությունը: **Եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույցի բնութագրիչները** դարձան **Ֆրանսիայի ուղղորդմամբ Եվրոպական ազգերի համագործակցությունը, ազգերի ինքնիշխանության հռչակումը և Եվրոպայի միասնականացումը**:

Ե. Ի հակադրություն **Եվրոպական աշխարհակարգի Նապոլեոնյան հարացույցի**, ուր Ֆրանսիական հեղափոխության գաղափարներին համահունչ ընթանում էր ազգերի համախմբման և ազգային սահմանների ընդգծման գործընթաց, Վիեննայի վեհաժողովում (1814-1815 թթ.) ընդունեցին սկզբունքորեն հակառակ որոշումներ՝ Եվրոպան վերաբաժանելով այնպես, որ կարծես թե ազգեր գոյություն չունեն: Ըստ այդմ՝ Եվրոպայի վերակառուցման համար հիմք ընդունվեցին **հավասարակշռության, օրինականության, փոխհատուցման** սկզբունքները և **միջամտելու տեսությունը**: Իսկ Եվրոպայի միասնականացման Նապոլեոնյան նախագծին փոխարինեց **մեծ տերությունների Եվրոպական համերաշխության** հղացքը:

2. Գրոտիուսի աշխատությունները նշանավորում են ինքնիշխանության արդի ընկալումների սկիզբն ու միջնադարյան ըմբռնումների ավարտը: Մեր դիտարկմամբ՝ մարդու բնական և ընկերային իրավունքների, ազգերի ինքնիշխանության իրավունքի, ինքնիշխանության բաժանելիության, իշխանությունների տարանջատման և հասարակական դաշինքի վերաբերյալ գաղափարները նրա փոխանցմամբ մեծապես ներազդեցին լուսավորական մտքի վրա: Նա ընդգծում է ժողովրդական (հանրային) ինքնիշխանության կամ ինքնորոշման իրավունքն ինքնիշխան տիրակալների հարաբերությամբ՝ այն ներկայացնելով իբրև «**փոխադարձ ենթակայության երևակայական շրջանակ**»: Թեև Գրոտիուսի աշխատություններում բացակայում է «**ժողովուրդ**» և «**ազգ**» հասկացությունների հստակ սահմանումը, այդուհանդերձ, ընդհանրացնելով մտածողի աշխարհընկալման համալիրը կարող ենք սահմանել. *ժողովուրդը որոշակի տարածաշրջանում միավորված մարդկային համայնքն է, որը մեկ ամբողջություն է կազմում: Ազգը՝ ընդհանուր ծագում և ոգի ունեցող կազմակերպված քաղաքական համայնքն է, որը մեկ քաղաքացիական ամբողջություն է կազմում և ունի ինքնիշխանության իրավունք:*

Է. Աշխարհակարգի Գրոտիուսյան տեսության հիմնադրույթներն են՝ ազգերի հասարակության գոյությունը, ազգերի իրավունքի գերակայությունը, պետական ինքնիշխանության սկզբունքը, ազգերի ինքնիշխանության իրավունքը, ինքնիշխան պետությունների իրավահավասարությունը, ինքնիշխան ազգերը կամ պետություններն իբրև միջազգային հարաբերությունների հիմնական միավորներ, առևտրի ազատությունը և հավաքական անվտանգությունը: Ընդհանրապես Գրոտիուսյան գաղափարը ստացավ համահունչ և ազդեցիկ ձև, քանզի ինքնիշխան պետությունները ճանաչվեցին եվրոպական քաղաքականության հիմնական միավորներ: 20-րդ դարում միջազգային հանրության գաղափարը իր բարոյագիտական-արժեքային մակարդակից փոխադրվեց ազգերի իրավական համագործակցության գործառույթի հարթություն և ամրագրվեց **Ազգերի լիզայի** (1919 թ.) ու **Միավորված ազգերի կազմակերպության** (1945 թ.) ստեղծման հռչակագրերում:

Ը. Եվրոպայի միասնության արդի գաղափարների հիմքերը առկա էին դեռևս Գրոտիուսի մոտ: Նրա տեսլականը, մեր ձևակերպմամբ, գերազանցապես սահմանափակված էր *ինքնիշխան ազգերի եվրոպական համայնքի* կազմակերպման շրջանակներում: Ընդհանուր առմամբ կարող ենք փաստել, որ Գրոտիուսի գաղափարները իրավա-տեսական հիմնարար ազդեցություն ունեցան *ինքնիշխան ազգերի եվրոպական համակարգի* ձևավորման վրա: Մեր կարծիքով՝ Եվրոպայի միասնականացման Նապոլեոնի փորձառության ձախողումը ցույց տվեց Գրոտիուսի մոտեցման ճշմարտացիությունը. անհնար է միավորել մայրցամաքը որևէ պետության գերիշխանությամբ: Համերաշխ եվրոպական միջազգային հանրության Գրոտիուսյան հղացքում ընդգծվում է ընդհանուր արժեքների դերը: Շեշտվում է, որ անհատ մարդիկ և միջազգային հանրության անդամ են, իսկ պետությունների հանրության օրինականությունը բխում է Գրոտիուսի «**մարդկության մեծ համայնք**» (magna communitas humani generis) հղացքից. այստեղից էլ՝ մարդու իրավունքների և պետությունների հումանիտար առաքելության հիմքը: Գրոտիուսը համոզված էր, որ «**ողջ մարդկության ընդլայն շրջանակը**» կապակցված է «**մարդկության ողջախոհությամբ**» (common sense of mankind) պայմանավորված բնական իրավունքի սկզբունքներով: Այդուամենայնիվ, նրա համար գոյություն ուներ նաև *քրիստոնեական (եվրոպական) աշխարհի ներ շրջանակը* կապված ընդհանուր արժեքներով և ազգերի դրական իրավունքով:

Թ. Գրոտիուսն իր «**ինքնիշխան ազգերի հանրույթ**» հղացքով նախանշեց եվրոպական աշխարհակարգի այլընտրանքի ուղին, որը փոխարինելու էր համընդհանրական աստիճանակարգված աշխարհակարգին: Ինքնիշխան ազգերի եվրոպական համակարգի կազմակերպման և կենսագործունեության համար կառուցիկ դեր ունեցավ Գրոտիուսի առաջարկած մեթոդը՝ «**քրիստոնյա պետությունների ընդհանուր կոնգրեսների գումարումը**», որով անկախ ազգերը կարող էին կարգավորել իրենց վեճերն ու համաեվրոպական հիմնախնդիրները առանց դիմելու պատերազմի իրավունքին: Այս համաժողովները համաեվրոպական մակարդակում պետք է կատարեին ազգերի սենատի դեր՝ կարգաբերելով նրանց շահերի բազմազանությունը և նպաստելով հարատև ու արդար խաղաղությանը: Քրիստոնեական աշխարհի կառավարիչները համաեվրոպական կոնգրեսներում պետք է հիմնվեին **բարի կամքի, փոխզիջման ձգտումի, հավաքական անվտանգության և իրենց ուժերը հավասարակշռելու անհրաժեշտության գիտակցման վրա**: Համաեվրոպական համաժողովների գումարման Գրոտիուսյան գաղափարի ժամանակակից դրսևորում կարող ենք համարել 1949 թ. հիմնված Եվրոպայի խորհուրդն ու Եվրոպայի խորհրդի խորհրդարանական վեհաժողովը:

Ժ. Ազգերի ինքնորոշումն իբրև գաղափար և իմաստասիրական հղացք ձևավորվելով 17-րդ դարում և, ապա, վերափոխվելով քաղաքական հայեցակարգի 20-րդ դարում վերաճեց **միջազգային հիմնարար իրավունքի** հաստատվելով ՄԱԿ-ի Կանոնադրության մեջ: Եվրոպայում աշխարհակարգի հիմնարար սկզբունքների վերահաստատման կարևորագույն հանգրվանը դարձավ 1975 թ. ԵԱՀԽ Հելսինկիի եզրափակիչ ակտը: **Ազգերի ինքնորոշման իրավունքին** զուգահեռ հաստատվեց այն չսահմանափակող և չհակասող **տարածքային ամբողջականությունն** իբրև հիմնարար սկզբունք՝ արտաքին ազդեցիկայից պետությունների ապահովագրման նպատակով: Ուստի, հիմք ընդունելով միջազգային իրավունքը և 20-21-րդ դարերում դրա կիրառմանը ճանաչված նոր պետությունների բազմազան նախադեպերը, կարող ենք պնդել, որ միջազգային հանրությունն ունի իրավական պարտավորություն և բարոյական պատասխանատվություն՝ ճանաչելու Արցախի ժողովրդի ինքնորոշումը և Արցախի Հանրապետությունն փաստացի (de facto) պետությունը:

Ընդհանրացնելով ասվածը՝ կարող ենք արձանագրել: Արդի աշխարհակարգի պատմության հոլովությունն Հուգո Գրոտիուսի տեսությունը և Վեստֆալյան խաղաղության պրակտիկան դարակազմիկ նշանակություն ունեցան: Նախ կիրառություն գտնելով Եվրոպայում՝ հետագայում այն դարձավ **համաաշխարհային պատմական կարգի նոր հարացույցի** հիմքը: Ազգերի և ազգերի հանրույթի հանդեպ Գրոտիուսի իդեալիստական և հոլիստական (ամբողջնկալական) մոտեցումները նոր ժամանակաշրջան ուրվագծեց՝ ստեղծելով ընդհանրական սկզբունքների համակարգ և կառուցարկելով նոր միջազգային իրողությունը, որը փոխարինեց Կայսրության և Եկեղեցու աստիճանակարգությամբ պայմանավորված միջնադարյան Եվրոպայի համընդհանրական աշխարհակարգին: Գրոտիուսը հասարակական իրողության համակեցության բնույթի անխուսափելիությունը տարածում է ազգերի և պետությունների վրա՝ առաջ քաշելով «**ինքնիշխան ազգերի հանրույթ**» հղացքը և համակարգելով արդի միջազգային իրավունքը, որի շուրջ համաձայնությունը ընդհանուր գաղափարների և որոշակի հավաքական ինքնության գործառույթ է: Վեստֆալյան խաղաղությունը գործնականում ցույց տվեց, որ պետությունների անկախությունը և ինքնիշխանությունը համատեղելի է օրենքի գերակայության ու ազգերի համակեցական պատասխանատվության Գրոտիուսյան գաղափարներին:

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ԹԵՄԱՅՈՎ ԳԻՏԱԿԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐԸ

1. **Եփրեմյան Տ.**, Ազգերի ինքնորոշման իրավունքի պատմական հետազոծը՝ Վեստֆալյան խաղաղությունից մինչև Արցախյան հիմնահարց: Վէմ համահայկական հանդես, Ը(ԺԴ) տարի, թիվ 4 (56), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, 2016, էջ 9-32:
2. **Եփրեմյան Տ.**, Ազգ-պետությունը իբրև սոցիալ-պատմական նոր երևույթ և միավոր. ձևավորումը: Պատմություն և մշակույթ հայագիտական հանդես: Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2016, էջ 197-203:
3. **Եփրեմյան Տ.**, Նապոլեոն Բոնապարտը և ազգերի ինքնորոշման իրավունքը՝ ընդդեմ մեծ տերությունների եվրոպական համերաշխության: Վէմ համահայկական հանդես, Է(ԺԳ) տարի, թիվ 4 (52), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, 2015, էջ 97-119:
4. **Եփրեմյան Տ.**, Վեստֆալյան համակարգը իբրև արդի եվրոպական քաղաքականության շրջադարձային հանգրվան: Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն, № 3 (18), 2015, էջ 31-47:
5. **Եփրեմյան Տ.**, Կոնստրուկտիվիզմի ակունքներում. Հուզո Գրոթիուս: Վէմ համահայկական հանդես, Զ(ԺԲ) տարի, թիվ 4 (48), հոկտեմբեր-դեկտեմբեր, 2014, էջ 179-199:
6. **Եփրեմյան Տ.**, Վեստֆալյան աշխարհակարգի ձևավորման պատմությունից: Պատմություն և մշակույթ հայագիտական հանդես: Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2014, էջ 219-227:
7. **Եփրեմյան Տ.**, Վուդրո Վիլսոնի դոկտրինը և նոր աշխարհակարգը: Հոբեյանական գիտական նստաշրջանի հոդվածների ժողովածու: ԵՊՀ ՈՒԳԸ գիտական հոդվածների ժողովածու: Երևան, ԵՊՀ հրատ., 2011, էջ 144-151:

ГУГО ГРОЦИЙ: ФОРМИРОВАНИЕ НОВОЙ ПАРАДИГМЫ ИСТОРИЧЕСКОГО СТРОЯ В ЕВРОПЕ (СЕРЕДИНА 17-ГО ВЕКА - НАЧАЛО 19-ГО ВЕКА)

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 “Всемирная история, международные отношения”. Защита состоится 2-го июня, 2017 г., 14:00 на заседании специализированного совета 006 “Всемирная история, международные отношения”, действующего при Институте Востоковедения НАН РА, по адресу: 0019, г. Ереван, пр. Маршала Баграмяна, 24/4.

РЕЗЮМЕ

Настоящая кандидатская диссертация представляет собой комплексное изучение современной европейской международной системы через призму мировой истории и политической философии Гуго Гроция (1583-1645). Нашей отправной точкой является понятие *исторической строй*, который сочетает в себе комплекс как внутри-общественных, так и межобщественных взаимоотношений. Поэтому, основываясь на комплексном анализе опыта Вестфальской, Наполеоновской и Венской систем и через системное применение Гроцианской концепции “общества суверенных наций,” мы нацелены на изучение видения европейского единства со средневекового христианского мира к современной европейской интеграции. А также на изучение исторического следа и развития идей национального суверенитета и права наций на самоопределение от Вестфальского мира (1648) до Хельсинкского заключительного акта (1975).

Вестфальский мир символизировал трансформацию европейского мирового порядка с иерархической структуры средневекового христианского мира к горизонтальной системе суверенных территориальных государств. Возрождение и Реформация способствовали восхождению чувства национального индивидуализма. В то же время, начало секуляризации и прилегающей к нему идеи самоопределения повлекли за собой принцип мирного сосуществования между юридически равноправными членами международного сообщества. Соответственно, принимаются во внимание социально-философские, а также геостратегические стимулы процесса европейского национального строительства.

В условиях дезинтеграции универсального порядка средневекового христианского мира институциональный разрыв появился на месте папства и империи. Гроций пришел с инновационным подходом, преобразовав *jus gentium* в *jus inter gentes* и предложив, что для мирного сосуществования наций должно быть некое сообщество наций. Поэтому, развитие европейского сообщества наций было в интересах всех. Таким образом, новая модель сосуществования юридически равноправных и суверенных государств стала легитимным способом организации Европы. Я утверждаю, что рекомендация Гроция об “общих конгрессах христианских держав” сыграла конструктивную роль в конфигурации формирующейся европейской системы суверенных национальных государств, а также послужила новой моделью для совместного экзистенциального консенсуса европейских стран. Общие европейские конгрессы должны были играть роль своего рода сената наций в континентальном уровне для регулирования кратности их интересов и способствования долгосрочному и справедливому миру. Таким образом, идеалистический и холистический подход Гроция по отношению к нации и обществу наций рассматривается в рамках теории структурного конструктивизма.

Во времена Французской революции (1789-1799) новая модель лояльности и национального единства была создана и возникла новая парадигма формирования идентичности. В этом контексте целью Наполеоновской политики экспорта французской революции было создание содружества европейских суверенных наций.

Политика Наполеона Бонапарта (1769-1821) стала важным шагом на пути формирования права наций на самоопределение. В отличие от наполеоновской системы, консервативные державы победительницы, собравшиеся в Вене (1814-1815) приняли свои решения на основе принципов равновесия, легитимности и компенсации, пытаясь остановить процесс преобразований. Таким образом, наполеоновская концепция интеграции европейских наций была заменена европейским концертом великих держав. К тому же мы комбинируем и сравнительно изучаем логически последовательные концепции интеграции Европы в 17-19 вв. Мы стремимся оценивать сложную взаимосвязь между концепциями интеграции и реалполитики. Поэтому мы исходим из философской концепции к практической политике и к их комбинированному варианту, принимая в рассмотрении идеи европейского единства Гуго Гроция, Эдмунда Бёрка, Иммануила Канта, Наполеона Бонапарта и Джузеппе Мадзини.

Диссертация была осуществлена с помощью сравнительного исторического анализа, с интерпретирующим подходом и с использованием конструктивистской теоретической основы. Этот комплексный и целостный подход позволил нам изучить процессы развития и обеспечения современного *европейского исторического строя*, его логики, основных институтов, основных принципов, идей, концепций, парадигм и теоретических традиций. Мы, в основном, сосредоточены на тематическом исследовании теории и концепций Гуго Гроция о мировом порядке, а также наполеоновской практики интеграции Европы. Исследование было проведено с использованием междисциплинарного подхода. В результате целый ряд исторических явлений также рассматривался через призму международных отношений, философии, социологии, геополитики, международного права, политологии и международной политической экономии. Поэтому я исхожу из сравнительного и хронологического подхода, путем разработки и контрастирования различных теорий и исторических логик международных отношений, что было продемонстрировано на примере ранних и современных геополитических и международных систем.

Академическая новизна диссертации включает в себя:

- исследование восприятия о национальном суверенитете у Гуго Гроция; построение Гроцианского определения наций согласно его идеям и мировоззрению; оценки места Гроция в истории развития права наций на самоопределение;
- изучение видения Гуго Гроция о европейском единстве; построение теоретической базы и единой концепции европейского единства от различных идей мыслителя, которые мы определяем как *Гроцианская концепция европейского единства*, т.е. *Европейское сообщество суверенных наций*; оценка их применимости к региональным, цивилизационным и континентальным интеграционным проектам;
- новая интерпретация с всеобъемлющим анализом концепции и практики Наполеона интеграции Европы, которые мы характеризуем как *наполеоновская парадигма европейского миропорядка* в истории; систематизация наполеоновской практики интеграции Европы и сравнительный анализ пяти платформ интеграции на фоне европейского целого: европейская коллективная память, континентальный блок как Европейский экономический союз, Великая армия как система европейской безопасности, Кодекс Наполеона как европейское публичное право и политико-административная система, идеологическое признание национального суверенитета и наций в качестве основных единиц Европы;
- новая интерпретация исторического следа и логики, развитие идей политического самоопределения и сравнительный анализ истории, его правоприменение от Вестфальского мира до Хельсинкского заключительного акта;
- измерение и оценка влияния вышеупомянутых идей, концепций, парадигм, теории и практики на исторические реалии и их значение для современного мира.

TIGRAN R. YEPREMYAN

HUGO GROTIUS: THE FORMATION OF A NEW PARADIGM OF HISTORICAL ORDER IN EUROPE (MID-17TH CENTURY - EARLY-19TH CENTURY)

The Dissertation is submitted for the Academic Degree of Doctor of Philosophy in the field of “World History, International Relations” 07.00.02.

**The Defense of the Dissertation will take place at 14:00, on 2 of June, 2017 at the Meeting of Specialized Council 006 “World History, International Relations” acting at the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Armenia
Address: 0019, Yerevan, Marshal Baghramyan av., 24/4**

SUMMARY

This PhD dissertation offers a comprehensive study of the modern European international system through the prism of World History and Hugo Grotius' (1583-1645) political philosophy. The starting point is the notion of *historical order*, which combines the amalgam of intrasocietal and intersocietal correlations. Hence, International Relations are viewed as a productive environment for World History. Based on the complex analysis of the experiences of Westphalian, Napoleonic and Vienna systems and via system-application of the Grotian concept of “society of sovereign nations,” the dissertation studies the visions of European unity from Medieval Christendom to modern European integration. It also presents the historical trace and the development of the idea of national sovereignty and the right of nations to self-determination from the Peace of Westphalia (1648) to Helsinki Final Act (1975).

The Peace of Westphalia symbolized the transformation of the European-world order based on the hierarchical structures of medieval Christendom to the horizontal system of sovereign territorial states. The rising sense of national individualism was promoted by the Renaissance and Reformation. Meanwhile, the start of the secularization and its adjacent idea of self-determination entailed the principle of peaceful coexistence among legally equal members of international society. Accordingly, socio-philosophical, as well as geo-strategic incentives of the European nation building process are taken into consideration.

In conditions of disintegration of the universal order of medieval Christendom, an institutional gap appeared in the place of Papacy and the Empire. Hugo Grotius came up with an innovative approach transforming *jus gentium* to *jus inter gentes*. Grotius proposed that it is in the interest of all states, that a community of nations existed to ensure the states' peaceful coexistence. The development of a European community of nations was in the interest of all. Thus, the new model of cohabitation of legally equal and sovereign states became the legitimate way of organization of Europe. I argue that Grotius' recommendation of “general congresses of Christian powers” had a constructive role in the configuration of emerging European system of sovereign nation-states and for the new patterns of co-existential consensus of European nations. These general European congresses were supposed to play a role of a kind of senate of nations or sovereigns in a continental level by adjusting the multiplicity of their interests and contributing to long lasting and equitable terms of peace. Hence, Grotius' idealistic and holistic approach towards nations and society of nations is viewed within the framework of the theory of structural constructivism. According to these approaches nations are constructed with common beliefs and organizational structures.

In the time of the French Revolution (1789-1799) new patterns of loyalty and national cohesion were created and new paradigms of identity formation emerged. Napoléon Bonaparte (1769-1821) exported the French revolutionary ideals aiming at creation of commonwealth of European nations (or *États-Unis d'Europe*), which was to supersede *ancien régime* of sovereign monarchs based on the European equilibrium. Napoléon's policy marked an important step towards the formation of the right of self-determination of nations. The armies

of the Revolutionary France were transforming Europe in accordance with the republican values and the universal principles of *Liberté, Égalité* and *Fraternité*. In contrast to the Napoleonic system the victorious conservative powers gathered in Vienna (1814-1815) for the re-foundation of Europe made their decisions based on the principles of *équilibre, légitimité* and *compensation* trying to stop the general transformation. Thus, Napoleon's concept of the integration of European nations was replaced with the great powers' Concert of Europe. In addition, the dissertation combines and comparatively examines logically consecutive concepts of integration of Europe in the 17-19th centuries. It seeks to evaluate the complex interplay between the integration concepts and *realpolitik*. Therefore, I proceed from the philosophical concept to the practical politics and to the combined version of them taking under consideration the ideas of European unity of Hugo Grotius, Edmund Burke, Immanuel Kant, Napoléon Bonaparte and Giuseppe Mazzini.

The dissertation has been accomplished via comparative historical analysis, with an interpretive approach and application of the constructivist theoretical framework. This comprehensive and holistic approach allowed us to study the development and enforcement processes of the modern *European historical order*, its logic, basic institutions, fundamental principles, ideas, concepts, paradigms and theoretical traditions. I mainly focus on the case studies of Grotian theory of world order and concepts of *jus gentium, magna communitas humani generis, mutua gentium inter se societas*, and of the Napoleonic practice of integration of Europe. The research has been carried out by using interdisciplinary approach. As a result a number of historical phenomena were also viewed through the prism of International Relations, Geopolitics, Philosophy, Sociology, International Law, Political Science and International Political Economy. Thereby, I proceed comparatively and chronologically by elaborating and contrasting different theories and historical logics of international relations, exemplified by the medieval, early modern and modern geopolitical and international systems.

The academic novelty of the dissertation includes:

- the study of Hugo Grotius' perception of national and popular sovereignty; the construction of a Grotian definition of nation from various ideas and general worldview of the thinker; the evaluation of Grotius' place in the history of development of the right of nations to self-determination;
- the study of Hugo Grotius' vision of European Unity; the construction of a theoretical framework and a unified concept of European unity from various ideas of the thinker, which I define as a *Grotian Concept of European Unity*, i.e. *European Community of Sovereign Nations*; the revelation and the evaluation of its applicability to the contemporary regional, civilizational or continental integration projects;
- a new interpretation with a comprehensive analysis of Napoleon's concept and practice of Integration of Europe, which I characterize as the *Napoleonic Paradigm of European-World Order* in history; a systematization of the Napoleonic practice of Integration of Europe with holistic approach and the comparative analysis of five platforms of integration on the background of the European whole: European collective memory, *Blocus continental* as a European economic union, *Grande Armée* as a European collective security system, *Code Napoléon* as a basis for European public law and politico-administrative system, perception of Europe as a system of nations (i.e. ideological recognition of national sovereignty and of nations as basic units of Europe);
- a new interpretation of the historical trace and the logic of development of the idea of political self-determination in the aforementioned context and a comparative analysis of its enforcement history from the Peace of Westphalia to Helsinki Final Act;
- the measurement and the evaluation of influence of the aforementioned ideas, concepts, paradigms, theories and practices on the historical realities of the modern world and relevance to the contemporary times.